

УДК 599.742.1 : 591.471.44

ПОЯВА ШАКАЛА ЗВИЧАЙНОГО (*CANIS AUREUS*) НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

М. В. Роженко¹, А. М. Волох²

¹ Одеський університет ім. І. І. Мечнікова, Шампанський пр., 2, Одеса, 270015 Україна

² Таврійська агротехнічна академія, пр. Б. Хмельницького, 18, Мелітополь, 332312 Україна

Отримано 11 березня 1998

Появление шакала обыкновенного (*Canis aureus*) на юге Украины. Роженко Н. В., Волох А. М. — Впервые установлены случаи захода шакала на территорию Украины. В сжатом виде изложена история экспансии до недавнего времени редкого в Европе животного, численность и ареал которого очень увеличились в последние годы. Целью написания статьи является привлечение внимания зоологов к поискам и изучению этого нового для териофауны региона вида, а также расширение наших представлений о биологическом потенциале хищных млекопитающих.

Ключевые слова: шакал, ареал, фауна, млекопитающие, Украина.

Appearance of the Golden Jackal (*Canis aureus*) in the South of Ukraine. Rozhenko N. V., Volkoh A. M. — The first records of the golden jackal in the territory of Ukraine are discussed. Brief up-to-date history of the expansion in Europe of this species, whose range and abundance have greatly increased for the recent years, is given. The purpose of this report is to call attention of mammalogists to further searching for and studying this new for East-European fauna species. The reasons for this dispersal event are yet to be established.

Key words: jackal, range, fauna, mammals, Ukraine.

Вступ

Дослідження викопних решток диких ссавців із стародавніх поселень людини (палеоліт, неоліт, середні віки) та сучасні фауністичні матеріали свідчать, що звичайний шакал (*Canis aureus* Linnaeus, 1758) ніколи не зустрічався в Україні. У науковій літературі наводяться дані про окремі рідкісні зустрічі шакала на території Молдавії (зокрема, біля м. Сороки: Кузнецов, 1952) та вказівки на ймовірність появи цього виду у нас в Закарпатті (Гептнер та ін., 1967), але фактичним матеріалом ці припущення не підтвержені. В той же час знавець бесарабської териофауни Ю. В. Аверін (1960) в узагальнюючій статті навіть не згадає про такі випадки. Сучасна історія динаміки ареалу та чисельності шакала свідчить, що згаданий вище випадок реєстрації виду, скоріше всього, дійсно мав місце. Так, у березні 1998 р. в Одеській обл. біля с. Маяки (Біляївський р-н) на ділянці автомобільної траси Одеса–Рені, яка проходить правим берегом Дністра, серед заростей очерету знайдено труп самки невідомого нам ссавця, що загинув від зіткнення з автомобілем. Завдяки відмінній збереженості тварини вдалось провести дослідження її основних біометричних показників (L=82, C=24, A=9,1, P=16 см, обхват тіла за передніми кінцівками IC=43 см, вага P=13 кг) та вивчити особливості структури смушки та його забарвлення.

Порівняння зібраних матеріалів з музейними експонатами дозволило ідентифікувати загиблу тварину як звичайного шакала (Волох та ін., 1998), що багатьом колегам здалося фантастичним явищем. До речі, і в інших країнах (напр., Австрія, Угорщина) "екзотичність" перших знахідок була настільки значною, що мисливці і навіть зоологи, орієнтуючись на вірогідність втечі тварин із зоопарків, у своїх визначеннях помилялись, називаючи шакала вовком і навіть койотом! (Вауер, Suchentrunk, 1995). Приблизно через тиждень після зазначеної події, 21 березня 1998 р. один з авторів цього повідомлення зустрів ще одного шакала на березі Дністровського лиману в урочищі "Чечужне", всього за кілька кілометрів від місця першої знахідки. Терміново проведене опитування місцевих мисливців та рибалок показало, що знайдена тварина їм невідома. Законсервована шкірка була передана у колекцію зоологічного музею Одеського державного університету (на жаль, череп цього шакала не зберегли).

Для глибшого вивчення ситуації ми поставили за мету: 1) встановити час появи звичайного шакала у дністровській дельті; 2) зібрати колекційний матеріал для підтвердження факту його існу-

вання в Україні та подальшого вивчення; 3) з'ясувати перспективи формування південно-східної популяції виду, включеного до Європейського Червоного списку.

Матеріал та методи

У листопаді 1998 р., коли у в Карпатах випала надмірна кількість опадів, у пониззі р. Дністер спостерігалась значна осіння повінь, і багато островів дельти було затоплено. При полюванні у такий час на одному з них мисливці здобули трьох невідомих тварин, зі слів селян — “вовкоподібних, але з короткими хвостами”. Ця інформація своєчасно дійшла до нас, і ми змогли придбати та дослідити 2 шкури, що належали молодим шакалам віком 8–9 місяців, а також отримати дані про місце їх знахідки. Однак, штормова погода та подальші снігопади не дозволили провести пошуки і дослідження трупів. Лише у грудні знайдено залишки тварин, сильно обгризені єнотовидними собаками та лисицями. На шастя, черепи шакалів майже не постраждали; їх основні показники, а також результати вимірів шкур наведено в таблиці 1. А 28 лютого 1999 р. у дністровській дельті впольовано стару самицю шакала з такими морфометричними показниками: L=94,1; C=24,2; A=7,1; PL=22,2; IC=44,9 см; P=11,5 кг (табл. 1). Тварина мала давні травми від перебування у капкані — на правій передній кінцівці був присутній лише один палець. Дослідження статевої системи підтвердило її участь у розмноженні 1998 р.

Таким чином, на 1 березня 1999 р. нам вдалося дослідити із різною глибиною вивчення залишки всіх 5 шакалів, здобутих у дельті р. Дністер. Фактичний матеріал зараз складається з 4-х шкур та 4 черепів (1 шкура та 2 черепа передано у фонди Зоологічного музею Одеського державного університету, 1 шкура та 2 черепа — фонди Центрального науково-природознавчого музею НАН України, 2 шкури знаходяться у приватних осіб). Біометричне дослідження тварин проходило за загальною прийнятною методикою, вимірювання черепів — за схемою, запропонованою Г. А. Новіковим (1956).

Сучасний стан ареалу звичайного шакала в Європі

Типовий представник сучасної теріофауни звичайний шакал не є європейським автохтонним видом. На думку одних (Spassov, 1989) він сформувався у Північній Африці або ж у Передній Азії і, перетнувши Босфор, в кінці плейстоцену чи навіть у голоцені, вперше з'явився на Балканському півострові. За даними інших дослідників (Kuhn, 1935), європейські популяції шакала створені штучно завдяки інтродукції тварин з африканського континенту ще у XV ст. А деякі вчені (Krystufek, Tvrtkovic, 1990) навіть зараз розрізняють 2 морфологічні типи, один з яких, згідно з цими авторами, має африканське походження (головні його ознаки — широкий рострум і вузький міжочний проміжок). Тривалий час ареал шакала в Європі охоплював територію Північної Греції, Далмації, вузьку смугу Страджанського узбережжя Чорного моря у Болгарії та східну Трацію у Туреччині з північною межею поширення на рівні 45° п. ш. З 1962 р. вид включено до переліку тварин болгарської фауни, що охороняються, а в 1970 р. цей вид розповсюджується по всій території Болгарії, окрім гір (Spassov, 1989). У 1987 р. вид проник в північно-східні провінції Італії (Lapini, Perco, 1988) і в декілька районів Нижньої Австрії (Hoi-Leitner, Kraus, 1989). Зазначені автори пояснюють його міграцію збільшенням щільності населення шакала в Албанії та

Таблиця 1. Виміри черепів (в мм)* та шкур (в см) звичайного шакала з України

Table 1. Measurements of the skulls (mm) and skins (cm) of the golden jackal from Ukraine

№	Стать	Вік	L	C	A	MXL	KBL	NL	SKB	BWEB	BHEB
1	♀	adultus	108,0	25,1	—	—	—	—	—	—	—
2	♀	senex	100,2	24,2	7,1	161,2	150,7	57,5	92,2	25,3	28,7
3	♀	juvenis	—	—	—	143,4	137,5	50,3	77,4	20,2	30,0
4	♀	juvenis	80,4	22,5	6,6	147,9	139,3	51,5	75,6	20,9	30,9
5	♂	juvenis	81,2	22,0	7,1	143,1	135,6	48,7	75,5	21,9	32,2

* MXL — максимальна довжина черепа, KBL — кондиллобазальна довжина. NL — максимальна довжина носових кісток; SKB — вилична, BWEB — міжочна, BHEB — позаочна ширина.

у Східній Сербії завдяки його охороні, поліпшенню захисних умов середовища

внаслідок створення значних площ щільних шпилькових насаджень, зниженню чисельності вовка, а також в зв'язку з природною циклічністю популяцій.

На початку 80-х років зареєстровано регулярні заходи шакала до Угорщини, а з 1989 р. — в Македонію (Krystufek, Petkovski, 1990). Із північно-східних районів Болгарії звірі відносно часто заходили в Румунію, і зараз шакал заселяє більшу частину її території: підніжжя гірського масиву Добруджа, Трансильванію та всю долину Дунаю (Vasiliu, 1961). Під час спільних з румунськими колегами досліджень у дунайській дельті (1991–1994 рр., в окол. оз. Разим) українські зоологи неодноразово зустрічали сліди шакала та чули його голос (особисте повідомлення А. Федорченка). Оскільки цей вид для нашої фауни є новим і маловідомим, для кращого розуміння особливостей експансії шакала у Європі наводимо мапу його сучасного ареалу (рис. 1). Зараз перебування цього виду зареєстровано у 12 країнах: Австрія, Албанія, Болгарія, Греція, Італія, Румунія, Словенія, Угорщина, Україна, Хорватія, Чехія та Югославія.

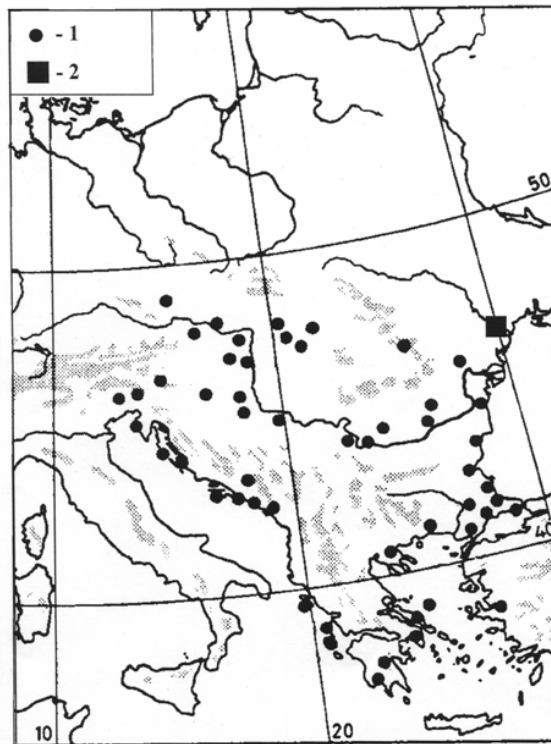

Рис. 1. Сучасне поширення звичайного шакала у Європі (за: Demeter, Spassov, 1993, з доповненнями): 1 — відомі місця зустрічі тварин; 2 — новий район появи виду в Україні.

Fig. 1. Modern distribution of the golden jackal in Europe (after: Demeter, Spassov, 1993, with addition): 1 — known localities of the jackal registration; 2 — new record of this species in Ukraine.

Ймовірні шляхи проникнення шакала в Україну та його сучасне розповсюдження

Для шакала характерні нерегулярні сезонні міграції від постійного місця проживання на відстань до 50–100 км і навіть до 1250 км (Гептнер та ін., 1967). За даними авторів цитованих тут літературних джерел, майже всі відомі заходи за межі ареалу на територію Чехії, Австрії, Угорщини здійснювались самцями. З загальнобіологічної точки зору це закономірно і є результатом статевого добору, хоча частіше спостерігається у полігамних видів (лисиця, вовк, кабан, благородний олень, тощо) при досягненні їх популяціями значної щільності населення. Шакал, як і єнотовидний собака, схильний до моногамії і може мігрувати сім'ями, що для освоєння видом нових територій дає велику перевагу у часі. Спираючись на зібраний матеріал, можна стверджувати, що у дельті р. Дністра в 1997–1998 рр. оселилось щонайменше 2 пари звірів. У одній сім'ї самка загинула у березні 1998 р., а в другій сім'ї був приплід, однак доля щенят з цього виводку нам відома.

Наводимо дані про всі відомі зустрічі шакала в Україні (всі вони стосуються території Одещини і походять з району Дністровської дельти):

1. 13 березня 1998 р. — автошлях Одеса—Рені між с. Маяки Біляївського р-ну (Україна) і с. Паланка (Молдавія);
2. 21 березня 1998 р. — с. Маяки Біляївського р-ну, узбережжя Дністровського лиману, (урочище “Чечужне”);
3. 11 листопада 1998 р. — с. Миколаївка Овідіопольського р-ну, узбережжя Дністровського лиману (Гарагольська затока);
4. 20 листопада 1998 р. — с. Маяки Біляївського р-ну, Дністровська дельта (окол. оз. Сафронове);
5. 28 лютого 1999 р. — с. Маяки Біляївського р-ну, Дністровська дельта (біля гирла р. Турунчук).
6. Травень 1999 р. — о-в Малий Далер Ізмаїльського р-ну Одеської обл.
7. Вересень 1999 р. — біля с. Маяки Біляївського р-ну (фото, шкура та череп зберігаються в зоологічному музеї ОДУ).

Ми припускаємо, що шакал проникнув у дністровську дельту із пониззя Дунаю, використовуючи як екокоридор захарашені поля та причорноморські лимани. Слід очікувати його появу і в інших південно-західних районах України. Зокрема, зараз у прикордонній Румунії він поширюється долиною р. Сирет у напрямку м. Сторожинця Чернівецької обл. та лівою притокою Бірладу в напрямку румунського м. Хуші, що знаходиться недалеко від р. Прут. Враховуючи відому прихильність шакалу до долин річок та морського узбережжя, штучне покращання умов існування для всіх собачих (*Canidae*) внаслідок заростання необроблюваних полів бур'янами, значне скорочення боротьби мисливських організацій з хижакими та високу екологічну валентність виду, можна стверджувати, що зараз склалася непогана ситуація для формування східноєвропейської маргінальної популяції шакала на території Молдавії та південно-західної України.

Морфологічна характеристика

Європейські популяції виду досліджені недостатньо. Слід зазначити, що у природничих музеях Будапешту, Відня, Лондону та Софії зберігається загалом лише близько 30 черепів шакала (Demeter, Spassov, 1993). Тому у сучасних публікаціях уникають будь-якої статистичної обробки результатів морфологічних досліджень, а наводять і без того невеликий за обсягом матеріал повністю, для подальшого використання. У зв'язку з тим, що дослідникам частіше доводиться бачити смушок, ніж самих тварин, окрім звичайних екстер'єрних показників ми наводимо ще й довжину шкурок шакала (табл. 1).

Порівнюючи результати краніометрії тварин дністровського угруповання з іншими описаними вибірками (Гептнер та ін., 1967; Demeter, Spassov, 1993), слід зазначити, що метричні показники дністровських шакалів не виходять за відомі межі внутрішньовидової мінливості цього виду. Всі досліджені тварини мали абсолютно одноманітне руде грубе хутро з типовим темно-сірим хрестоподібним малюнком на плечах, що продовжувався у вигляді майже чорного ремня на спині і хвості; це характерно для представників підвиду *Canis aureus moreotica* Geoffroy, 1835.

Висновки

Таким чином, на цей час можна зробити такі висновки:

1. Достовірно підтверджено, що внаслідок природного розширення ареалу шакал звичайний вперше з'явився на території України в 1997–1998 рр.
2. Місцем першого оселення виду була дельта р. Дністер, особин-вселенців було щонайменше 4 (2 пари).
3. Шакали у перший же рік оселення почали розмножуватись, про що свідчить здобич цьогорічних тварин з одного виводку.

4. Нема сумніву, що зараз вказаний вид поширений також в українській частині дельти Дунаю; слід очікувати його появи і в інших південно-західних районах України та в Молдавії.

Подяки

Автори висловлюють ширю подяку В. О. Лобкову (Зоологічний музей ОДУ) за допомогу у обробці та визначенні зібраних матеріалів та Д. В. Іванову (Палеонтологічний музей НАН України) за надану можливість використання сучасних наукових джерел щодо біології шакала та редакційну підготовку рукопису до друку.

- Аверин Ю. В.* Главнейшие изменения в видовом составе фауны млекопитающих и птиц Молдавии в XVII–XX столетиях // Бюл. МОИП. — 1960. — **65**, вып. 2. — С. 5–12.
- Волох А. М., Рожченко Н. В., Лобков В. А.* Первая встреча обыкновенного шакала (*Canis aureus* L.) на юго-западе Украины // Науч. тр. зоол. музея Одесск. гос. ун-та. — 1998. — **5**. — С. 187–188.
- Гептнер В. Г., Наумов Н. П., Юргенсон П. Б.* и др. Млекопитающие Советского Союза. — М.: Выс. школа, 1967. — Т. 2, ч. 1. — 1004 с.
- Кузнецов Б. А.* Фауна млекопитающих Молдавии // Изв. Молдав. фил. АН СССР. — 1952. — № 4–5 (7–8) — С. 111–150.
- Новиков Г. А.* Хищные млекопитающие фауны СССР. — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1956. — 294 с.
- Bauer K., Suchentrunk F.* Weitere Ausbreitung des Goldschakal *Canis aureus* Linnaeus, 1758 in Österreich // Zeits. Säugetierk. — 1995. — **60**. — S. 307–309.
- Hoi-Leitner M., Kraus E.* Der Goldschakal, *Canis aureus* (Linnaeus, 1758) in Österreich (Mammalia austriaca 17) // Bonn. zool. Beitr. — 1989. — **40**, № 3–4. — S. 197–204.
- Demeter A., Spassov N.* *Canis aureus* Linnaeus, 1758 — Schakal, Goldschakal // Handbuch der Säugetiere Europas. Raubsäuger — Carnivora (Fissipedia) / Hsg. von M. Stubbe, F. Krapp. — Wiesbaden: AULA, 1993. — **5**, H. 1. — 527 S.
- Krystufek B., Petkovski S.* New record of the jackal *Canis aureus* Linnaeus, 1758 in Macedonia (Mammalia, Carnivora) // Fragm. balc. Mus. maced. sci. natur. — 1990. — **14**, № 14. — P. 131–138.
- Krystufek B., Tvrkovic N.* Variability and identity of the jackals (*Canis aureus*) of Dalmatia // Ann. Nat. Hist. Mus. Wien. — 1990. — **91** (B). — P. 7–25.
- Kühn W.* Die Dalmatinischen Schakale // Zeits. Säugetierk. — 1935. — **10**, № 3. — S. 144–146.
- Lapini L., Perco F.* Primi dati sullo dorato (*Canis aureus* Linnaeus, 1758) in Italia (Mammalia, Carnivora, Canidae) // Ric. biol. seluag. — 1988. — **14**, № 1 (Suppl.). — P. 627–628.
- Spassov N.* The position of Jackal in the *Canis* genus and Life-History of the Golden Jackal (*Canis aureus* L.) in Bulgaria and on the Balkans // Historia natur. bulgar. — Sofia, 1989. — № 1. — P. 44–56.
- Vasilii G. D.* Verzeichnis der Säugetiere Rumäniens // Säugetierk. — 1961. — **9**. — S. 56–68.